

<https://doi.org/10.31861/pytlit2020.102.055>

УДК 821.161.2.09-31:141.319.8 (045)

АНТРОПОЛОГІЯ КОРЕЛЯТУ БАЖАННЯ В РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА „СИН ТІНІ”*

Фелікс Маратович Штейнбук

orcid.org/0000-0002-4852-815X

felixm@ua.fm

*Доктор філологічних наук, професор
Кафедра русистики та східноєвропейських студій
Університет Коменського у Братиславі
Šafárikovo námestie 6, 814 99, Bratislava, Slovensko*

Анотація. Цьогоріч виповнюється десять років, як пішов із життя один із найталановитіших та найбільш контроверсійних сучасних українських письменників – Олесь Ульяненко. Проте його творчість і за життя не отримувала належної професійної реценції остільки, оскільки з багатьох об’єктивних та суб’єктивних причин літературознавці та критики послуговувалися якщо не хибною, то принаймні не надто продуктивною методологією. Відтак мета пропонованої статті полягає у тому, щоб на прикладі одного із найбільш суперечливих романів письменника „Син тіні” запропонувати альтернативний до традиційних зразків фахової рефлексії варіант теоретико-літературного аналізу, ґрунтованого на засадах тілесно-міметичного методу розгляду художніх творів. Завдяки цьому зроблено висновок, за яким зміст аналізованого твору визначається аж ніяк не морально-етичними аспіраціями, а таким антропологічним корелятом, як корелят бажання, спрямованим, зокрема, на подолання смерті, а отже, на утвердження життя, позаяк саме реалізація відповідного корелята, пов’язана з онтологічними категоріями „життя” та „смерть”, здатна „пояснити існування людей. Не як стада, а як людей...” (Ж. Лакан). Щобільше, у цій же онтологічно-антропологічній площині

* Стаття репрезентує частину монографії „Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко”, яку присвячено оригінальному прочитанню і перепрочитанню творчої спадщини Олеся Ульяненка та яка наразі готується до друку.

надаються на розгляд і реляції між чоловіком та жінкою. Отже, у романі Олеся Ульяненка „Син тіні” змальовано аж ніяк не „звіринець”, хай навіть і „людський”, і не парад садистичних девіацій, тим більше „ідеологізованих” чи „естетизованих”, не кажучи вже про якийсь там „демонізм злочинних дій” – йдеться у цьому творі, натомість, якраз про людей, що до нестями бажають хоч якось відбутися. Про людей, що бажають бути принаймні „синами тіні”, бо претендувати на статус тих, хто здатен на власну тінь, вони, либонь, неспроможні.

Ключові слова: Олесь Ульяненко; антропологія; тілесно-міметичний метод; життя; смерть; корелят бажання.

Цьогоріч виповнюється десять років, як пішов із життя один із найталановитіших та найбільш контroversійних сучасних українських письменників – Олесь Ульяненко. Проте його творчість і за життя не отримувала належної професійної рецепції остільки, оскільки з багатьох об’єктивних та суб’єктивних причин літературознавці та критики послуговувалися якщо не хибною, то принаймні не надто продуктивною фаховою методологією. Внаслідок цього романи митця залишилися або майже непрочитаними, або прочитаними у більш ніж сумнівний спосіб.

Отже, мета пропонованої статті полягає у тому, щоб на прикладі одного з найбільш суперечливих романів письменника „Син тіні” запропонувати альтернативний до традиційних зразків варіант теоретико-літературного аналізу, ґрунтованого на засадах тілесно-міметичного методу розгляду художніх творів (див.: Штейнбук 2013; Штейнбук 2007; Штейнбук 2009), який полягає у тому, що літературні тексти, передусім, досліджуються з огляду на їхню тілесну детермінованість.

Разом з тим зміст цього методу можна окреслити за кількома наступними параметрами.

Тілесно-міметичний метод аналізу художнього досвіду дозволяє брати до уваги його тілесне підґрунтя і сягати смислів, які постають у такому досвіді внаслідок дії механізму мімезису, що трансформує (переводить) тілесне буття у цей художній досвід.

Зміст тілесно-міметичного методу аналізу художніх творів визначається, зокрема, багатим, різноплановим та функціональним категоріальним апаратом, який обґрунтовується через

концептуально-філософський підхід, а також через кореляцію цих категорій (наприклад, категорій погляду, голосу, голоду, болю, маскулінності, фемінності, сексуальності, спокуси, страждання, відсутності, забуття, мислення тощо) водночас як із тілесно-матеріальною основою, так і з абстрактно-дискурсивною репрезентацією.

Тілесно-міметичний метод, на відміну від усіх інших літературознавчих методів, спрямовується не на окремі аспекти художньої або позахудожньої реальності, а ґрунтується на тій фундаментальній засаді, відповідно до якої літературний текст гармонійно поєднує у собі обидві реальності, хоч і не редукується до жодної з них.

У рамках тілесно-міметичного методу реальний світ репрезентує світ художній такою ж мірою, як і художній світ репрезентує світ реальний, але йдеться не про історичні, соціальні чи навіть моральні змісти, бо вони або виявляються тимчасовими, або характеризуються певними відмінностями, – йдеться про константні, сталі та універсальні онтологічні змісти, що породжуються тілесною формою людського існування і, ширше, – тілесним буттям людини.

І у зв'язку з наведеними вище тезами тілесно-міметичний метод можна визначити як метод аналізу тілесно-буттєвого підґрунтя художнього дискурсу.

А тому, на мою думку, необхідно, передусім, звернути увагу як на епіграф до роману, запозичений (епіграф) із книги Екклезіаста, так і на те, що оповідач із самого початку постулює сливе філософську думку, за якою „як і більшості людей, що прожили довге життя тут, на цій землі, [йому] не доходить, що ця скорбна печаль і юдоль і є їхнім життям” (Ульяненко 2006: с. 3).

Своєю чергою, у цьому контексті неможливо знехтувати й особистим свідченням автора в одному з інтерв'ю, яке датується 31-м січня 2006 року і у якому Олесь Ульяненко зазначив, що роман „Син тіні” „получился <...> філософсько-религиозным” (Ульяненко 2011: с. 97).

Проте, цілком погоджуючись із першою частиною цього твердження щодо філософського кшталту аналізованого твору, мені вкрай складно йняти віру характеристиці його другої частини –

стосовно релігійного штибу роману. І тому, попри усю свою повагу (без іронії!) як, наприклад, до авторки „Самітного генія”, так тим паче до нього самого, я змушений заперечити обидва факти – і той, за якими, на думку О. Пуніної, „у романі «Син тіні» українським Вавилоном-хаосом як еманациєю зла окреслено можливість порятунку людини”, і той, за яким „можливість порятунку людини” – це „навернення до Вищого божественного начала” (Пуніна 2016: с. 125).

Адже ця авторка, згадавши про рецензію Є. Барана, який, за спостереженнями О. Пуніної, охарактеризував „прозу Ульяненка як таку, що вводить у стан читацького шоку через художній показ життєвого бруду” (Пуніна 2016: с. 120), у подальшому сконцентрувалася на морально-етичних первнях. Через це більшість тез, які були запропоновані за такої перспективи, або не відповідають сенсу роману, або взагалі містять у собі чи не свідомо помилкові твердження, що їх притягнуто за вуха, насамперед, либонь, заради виголошення чергової дози праведних філіппік.

Так, О. Пуніна вважає, що „гріх (виродження) ульяненківського сучасного Вавилону, як і біблійного, не залишається без карі” і що „за вчинене зло людина приречена на відчуження і порожнечу”, а також „приречена на загибель” (Пуніна 2016: с. 124).

Щобільше, на переконання цієї науковиці,

Блох та його поплічники – дрібний шахрай і педофіл Бокін, кілер Кловський, ідейна шльондра Лізка, злочинець-естет доктор Оліхович (торгівля органами безпритульних дітей, педофілія) та інші, життя яких складається із наркотично-алкогольних атракцій, перверсійних сексуальних актів, мотивованих грошима і власним задоволенням убивств, – унаочнюють символічний смисл людського кінця як антихриста (Пуніна 2016: с. 123).

Але список подібних дослідницьких, сказати б, непорозумінь був би неповним, якби я не згадав у цьому контексті також дисертацію Н. Тендітної. Звісно, автореферат дисертації, зважаючи на специфіку цього жанру, лише посутньо передає зміст відповідної наукової розвідки – зокрема, дослідження на тему „Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка”. Втім навіть із цього, реферативно скороченого тексту можна висновувати, що другий

підрозділ третього розділу, який (підрозділ) було присвячено проблемі „Демонізації злочинної дії в романі «Син тіні»” і у якому передусім розглядалася „сповідь професійного вбивці”, завершується чомусь підсумком про те, що в проаналізованому творі „мова йде про перверсивну естетизацію та ідеологізацію садизму, де садизм – це «перетворення немочі в ілюзію всемогутності», «релігія духовних виродків» (Е. Фромм)” (Тендітна 2009).

Отже, передусім, необхідно визначитися із таким і дійсно полісемантичним та полісимволічним топонімом, як Вавилон. Справа у тому, що це легендарне місто відіграє одну з найважливіших ролей у Біблії, але, по-перше, „біблійний текст про Вавилон – міф про вавилонську вежу, яку люди намагалися побудувати до неба, за що й були покарані Богом, адже пішли проти нього” (Пуніна 2016: с. 120) і „історія про знищення вавилонянами Єрусалима й узяття в полон іудеїв, жорстоке поводження з ними, що обернулося Божою карою – майбутнім падінням міста” (Пуніна 2016: с. 120–121), а також „пророцтва Ісаї про кару Вавилону за зло, безбожність, розбещеність і безсоромність; пророцтва Єремії за гріхи Вавилону та об’явлення Івана Богослова про його загибель через розпусту-розкіш” (Пуніна 2016: с. 121) – це три абсолютно різні „історії”, жодна з яких у безпосередній спосіб аж ніяк не корелює зі змістом роману „Син тіні”.

Зокрема, кількаразове використання у тексті твору цього слова, а радше його похідних типу „велетенського вавилонського вокзального вулика” (Ульяненко 2006: с. 46), „обдертих стін будинків”, що „нагадували мирні руїни перед вторгненням вавилонських військ або Рим після штурму варварів” (Ульяненко 2006: с. 195), „млівоти сизого, голубоого до жіночого, вавилонського ранку” (Ульяненко 2006: с. 6), а навіть згадка про „вавилонську вежу” (Ульяненко 2006: с. 145) у зв’язку з майже пустою багатоповерхівкою, у якій на восьмому поверсі обладнав свій затишний офіс Пилипович, що на той час „займав посаду директора науково-дослідного інституту по конверсії, який займався розробкою і переходом військових заводів на мирну продукцію” (Ульяненко 2006: с. 151), і що забезпечував (Пилипович) через свою „офіційну контору” (Ульяненко 2006: с. 152) злочинний гешефт з брудними грошима, – отже, згадки ці навряд чи коректно, навіть

попри чималі прибутки з описаних злочинних схем, пов'язувати з таким давнім культурно-історичним та релігійно-містичним символом, як Вавилон.

По-друге, не витримує жодної критики і тлумачення Вавилону як „хаосу”, а надто – як „еманації зла” оскільки, наприклад, на думку одного з найвпливовіших та найавторитетніших релігієзнавців ХХ століття Д. Фрезера, вавилонське слово „Bab-il” або „Bab-ilu” означає взагалі-то „Ворота Бога” (Фрезер 1989: с. 173). Щобільше, це словосполучення – „Ворота Бога” – становить, власне, метафоричний еквівалент слова ще більш вагомого як у релігійному, так і у метафоричному сенсі – слово „месія” (див. про це докл.: Штейнбук 2002: с. 125–126).

А якщо вже таким страшним етичним вадам, як „безбожність, розбещеність і безсоромність”, і шукати якийсь вірогідний відповідник, пов'язаний із Давньою Месопотамією, то, певно, варто було б краще звернутися до біблійно-есхатологічного образу так званої вавилонської блудниці – до образу, використаного і справді у пророцтві Ісаї, якому, проте, йшлося не про Вавилон, а про Єрусалим, і також вжитого в Одкровенні Івана Богослова, хоч у цьому разі автор Апокаліпсису натякав не на Вавилон, а скоріше, як небезпідставно вважають фахові біблеїсти, на Давній Рим.

Та навіть якщо усім згаданим і не згаданим пророкам та проповідникам залежало б на Вавилоні, то і тоді Київ, зображений у романі Олеся Ульяненка „Син тіні”, навряд чи надавався б на подібні ототожнення. Причому аж ніяк не тому, що за рівнем „безбожності, розбещеності і безсоромності” наша столиця ганебно поступалася б своїм славнозвісним попередникам! А переважно тому, що дріб'язковість та буденність зла, відображених на сторінках аналізованої книги, за будь-яких обставин не може та й не дорівнює виміру Антихриста як би цього не хотілось О. Пуніній чи будь-кому іншому і якими б благородними чи, можливо, патріотичними мотивами вони не керувалися б.

А тому, утретє, „Блох та його поплічники <...> життя яких складається із наркотично-алкогольних атракцій, перверсійних сексуальних актів, мотивованих грошима і власним задоволенням убивств”, на моє глибоке переконання, не можуть і не „унаочнюють

символічний смисл людського кінця як антихриста” (Пуніна 2016: с. 123).

Стосовно ж містично-інтелектуального кульбіту, до якого вдається Н. Тендітна, що якимсь невірогідним чином поєднує „демонізацію злочинної дії” і „перверсивну естетизацію та ідеологізацію садизму”, то такий підхід не влаштовує мене, передусім, тому, що це об’єктивно призводить до, властиво, ідеологізованого прочитання аналізованого роману. Сказати б інакше, тлумачення художнього тексту за окресленої перспективи підміняє предмет літературознавчого дослідження на різновид моралізаторських казань – тільки замість використання у цьому контексті Святого Письма авторка проповідей вдається до роману сучасного українського письменника.

Відтак закономірно постає питання про те, хто є носієм садистичної ідеології чи хто саме намагається „перверсивно естетизувати” садизм, оскільки, міркуючи в такий спосіб, Н. Тендітна фактично заганяє себе у глухий кут, вийти з якого навряд чи їй здатен допомогти навіть такий авторитетний філософ-неофрейдист й інтелектуал-гуманіст, як Е. Фромм (див., наприклад: Фромм 1990: с. 218).

А, повертаючись до садистичного, з точки зору Н. Тендітної, дискурсу у романі Олеся Ульяненка, необхідно наголосити на тому, що якщо це письменник, будучи збоченцем, несе відповідальність за так званий „комунікативний садизм”, визначений К. Тараненко як „окремий та особливий різновид вияву деструктивного спілкування” (Тараненко 2018: с. 215), то на яких тоді підставах виникає переконання, що ці твори слугують вихованню справжньої чи якої там ще людини?!

Але якщо письменник, керуючись неонатуралістичними інтенціями чи бодай канонами жорсткого реалізму, зображує відповідних персонажів-садистів, то і за цих обставин хіба ж його письмо не суперечитиме високим гуманістично-літературним ідеалам?!

То чи можна це вважати зразком і водночас аргументом на доказ тези про „демонізацію злочинної дії в романі «Син тіні»”?! Тим більше що, наприклад, одна з головних героїнь роману – Лізка, за жодних обставин та хоч за яких романтичних аспірацій – чи то

американського конгресмена Германа Неймана, чи то місцевого бізнесмена і кримінального авторитета (між іншим, без імені!) Блоха, чи то естета-кілера, проте водночас „запізнілого романтика” (Ульяненко 2006: с. 139) (теж, до речі, без імені і навіть без прізвища, проте) на прізвисько Кловський – на демонічну істоту аж ніяк не подібна.

Зокрема, ця „стовідсоткова киянка, нехай курва, але з пещеним тілом, точеними ногами, з очима, палаючими життям і втіхою” (Ульяненко 2006: с. 64), щиро визнає, що вона „блядюга, курва і стерва за покликанням” (Ульяненко 2006: с. 59), і не приховує жодної найпотаємнішої деталі, які пояснюють її, так би мовити, особистісне тілесно-сексуально-суспільне становлення.

Разом з тим Лізці не можна відмовити у раціях, за якими:

– „намагання зупинити життя тим чи іншим засобом породжує шалені протидії, завжди викликає чийось реакцію, хотіли б ви того чи ні” (Ульяненко 2006: с. 52);

– „тільки ідіот може запевнити світ, що краса врятує його” (Ульяненко 2006: с. 60);

– „час завжди протікає, і ми не мислимо про такі речі, як смерть, аж доти, коли вона стане на порозі” (Ульяненко 2006: с. 46);

– врешті-решт, „все закінчується, як і чуже життя” (Ульяненко 2006: с. 50).

Можливо, я щось і прогавив, але моє прискіпливе читання роману Олеся Ульяненка не дозволило мені виявити навіть натяку на містичні чи бодай демонічні конотації, пов’язані із цим персонажем, попри її антропологічну дотичність до інфернального, чи то пак до фемінного, начала. Адже „жінка, кажуть, відчуває передком. Отаке трапилось і” (Ульяненко 2006: с. 48) з Лізкою, „а ще пізніше життя в чийсь подобі навчи[ло її] розставляти ноги” (Ульяненко 2006: с. 50). Втім дошукуватися у цих гендерно-статевих колізіях якогось пекельного сліду навряд чи має якийсь сенс хоча б тому, що безпосередньо ця героїня смерть нікому не заподіяла.

Інша справа – фактично безіменний Кловський і цілковито безіменний брат нареченої Блоха, які не метафорично, а посправжньому мали закривавлені у чужих смертях руки. Щоправда,

попри формальну подібність, між ними є і суттєва відмінність, яка полягає у тому, що безіменний оповідач з останнього розділу відповідальний лише за „перше й останнє вбивство” – вбивство Бокіна, який, за його словами, „знав надто багато” (Ульяненко 2006: с. 203).

Натомість ситуація із Кловським радикально відрізняється від щойно описаної не через те, що цей кілер, так би мовити, за покликанням не просто причетний до багатьох убивств, частина з яких яскраво змальована безпосередньо у тексті роману, а тому, що це, взагалі-то, є його „роботою”, це становить, сказати б, його основні „посадові обов’язки”.

Парадокс, однак, полягає у тому, що назвати Кловського садистом можна лише через силу, та й, либонь, тільки в одному епізоді – тоді, коли він скалічив Лізку. Але навіть і за цих драматичних обставин ситуація виглядає не так однозначно, як здається на перший погляд оскільки виразно еротична прелюдія у цій драстичній сцені була рокована задовго до фатального пострілу і зумовлювалася стійким бажанням зробити щось подібне вже віддавна. Бо він неодноразово думав і „смаку[вав] ту хвилину, коли завал[ить] її десь у кутку, смердючому, обіцяному кутку й вліп[ить] кулю між ніг” (Ульяненко 2006: с. 67, а також див. 80, 163).

Щобільше, ці кровожерні мрії, якими марить Кловський, наснажені, за великим рахунком, аж ніяк не садистськими інтенціями – навпаки, означено ці жорстокі фантазії намірами прямо протилежними – либонь, сентиментальними (Ульяненко 2006: с. 80) чи бодай романтичними.

Зрештою, засаднича відмінність між двома оповідачами-вбивцями, себто Кловським та братом Людки, і полягає, власне, у тому, що перший з них навіть сам себе визначає запізнілим романтиком, що „таким і залишиться” (Ульяненко 2006: с. 139). І хоча це поняття у тексті роману набуває, як мінімум, двозначного штибу, а все ж таки виглядає таке визнання доволі переконливо, особливо на фоні другого оповідача, взагалі позбавленого романтичних почувань.

Але при цьому вони також, як й інші персонажі-наратори, схильні до філософування і суспільно-політичного резонерства, а до того ж їхні думки у цілком очевидний спосіб перегукуються.

Так, Кловський стверджує, що „людина тому й зупинилася на власній нікчемності, бо, видно, їй залюбки не чинити опору: нехай іде, як іде” (Ульяненко 2006: с. 38); і ніби у відповідь йому коротко вторує безіменний оповідач, мовляв, „терпи і ти переможеш” (Ульяненко 2006: с. 179).

Та ось де їхні думки і справді виявляють сливе тотальну суголоєність – не тільки за буквою, а й за духом, – то це у царині, яка стосується життя і смерті, а точніше, людини та її смерті. Проте цю тему надзвичайно ємно формулює вже безіменний оповідач, наголошуючи на тому, що „найбільший міф на землі після побрехеньок про героїв Еллади, це, напевне, брехня про людину” (Ульяненко 2006: с. 192), і обґрунтовуючи це тим, що „більшість людей не хоче помирати і жити самотійно. Вони завжди когось кличуть. Людина така нікчемна в житті, що іноді боїться пройтися від зупинки до зупинки” (Ульяненко 2006: с. 192).

Натомість Кловський ніби розшифровує цей загальний меседж і конкретизує його, вдаючись до вкрай жорстких формулювань, за якими:

– „людина кидається на порок, як муха на мед. Так вона влаштована”, бо „чомусь усіх приваблює тінь” (Ульяненко 2006: с. 69);

– „люди полюбляють помилятися, бо це їхнє життя. Скиглити, страждати, а радше – вдавати з себе страждених” (Ульяненко 2006: с. 170);

– „людина брехлива і грішна від створення, вона ніколи не віднайде дорогу. Всі заблудші й приречені” (Ульяненко 2006: с. 177);

– „нас усіх відправлять до пекла, бо людина віддавна неспроможна справитися з власним життям” (Ульяненко 2006: с. 145–146);

– „навіть стоячи біля прірви смерті та пекла. Навіть тоді [людина] завзято плюватиме у морду ближньому, звинувачуючи когось, тільки не себе” (Ульяненко 2006: с. 172);

– „більшість людей курви, бляді й суки” (Ульяненко 2006: с. 68);

– „виходу немає. Ні в кого з тих, хто народився в тіні, немає виходу” (Ульяненко 2006: с. 142).

Звісно, до усього цього мізантропічного „патерика” можна було б додати і ще декілька „перлів” художньо-філософського шпетення людини, але, здається, що і наведеного переліку цілком достатньо, аби не залишилося ані найменших сумнівів стосовно того, що, попри геть, сказати б, критичний пафос протагоністів роману і до самих себе, і до роду людського в цілому, вони жодним чином не причетні ані до демонічної, ані до інфернальної сфер.

То про що ж тоді йдеться цим філософськи стурбованим, за визначенням Є. Барана, „антигероям” у творі, який, як він вважає, становить „такий собі людський звіринець від Олеся Ульяненка” (Баран 2003: с. 115)?!

Отож формально ці оповідачі переймаються, насамперед, необхідністю, а навіть обов’язком розповісти усім охочим, та передусім, либонь, самим собі історію про неперевершеного Блоха.

Втім, крім того, що Блох побудував кримінальну імперію, беніфіціарами, учасниками і споживачами мільйонних, а проте незаконних прибутків якої був величезний прошарок громадян, починаючи з радників Президента і закінчуючи сторожем Бокіним, – дізнатися чогось більше про буцімто головного героя з тексту роману фактично неможливо.

Сказати б інакше, якось Блох несподівано з’явився на залізничному вокзалі і за деякий час перетворився на одного з найвпливовіших олігархів. Та коли він розслабився і вирішив устаткуватися, обравши на роль дружини сестру одного з оповідачів, який зовсім не по-родинному охарактеризував її „товстенною придуркуватою шерепою, що давала початком у школі лапати всім підряд, а потім її звабив учитель фізкультури” (Ульяненко 2006: с. 178), – у цей момент майже миттєво та кепсько історія Блоха і дійшла свого трагічного завершення, а саме: великого і, здавалося б, непохитно-всевладного олігарха спочатку заарештували, а невдовзі якось „ввечері його безболісно задавив найманий убивця, підкинувши труп у душову” (Ульяненко 2006: с. 203).

У зв’язку із усім цим можна висунути припущення, за яким розповідь про кримінально-олігархічні, так би мовити, походеньки

Блоха і його поплічників та посіпак ґрунтуються на іншій ідейно-тематичній і сюжетній основі, внаслідок чого і стає не тільки можливим, а й цілком закономірним та доречним формування озвученого вище філософського дискурсу.

Зокрема, якщо вже згадувати у контексті роману Олеся Ульяненка „Син тіні” неофройдиста Е. Фромма, то цю основу становить історія пристрасних бажань, які переживають чи не усі як головні, так і другорядні дійові особи – Кловський, конгресмен Нейман, брат Людки, сутенер Димик, радники Президента, а також Саїд і навіть Блох тощо – до Лізки, а її, відповідно, – до усіх названих і не названих щойно персонажів.

Так, на переконання відомого французького філософа і психоаналітика Ж. Лакана, „коли йдеться про бажання, то на перший план хоч-не-хоч виходить поняття лібідо” (Лакан 2004: с. 49). Утім французький мисленник уточнює, що, насамперед, „бажання – це відношення буття до нестачі. І ця нестача якраз і є нестачею буття як такого” (Лакан 2004: с. 50). А у такому плані бажання навряд чи можна вичерпати проблематикою лібідо.

Своєю чергою, російський дослідник Д. Ольшанський вважає, що, з одного боку, „траєкторія бажання” „задає ритм становлення свого власного світу”, а з іншого – „тільки бажання, якого завжди трішки більше, ніж треба, перешкоджає цілісності суб’єкта” (Ольшанський 2007). Проте, на його думку, саме „траєкторія бажання” і „креслить шлях від диктату ідеології до істини суб’єкта” (Ольшанський 2007)?

При цьому не можна не вказати і на кричущий парадокс, який характеризує корелят бажання остільки, оскільки вже у Платона можна знайти „ототожнення задоволеного бажання зі смертю”, а сама смерть у цьому контексті трактується як „найвище задоволення всіх бажань, тому що безжальний ланцюг бажань [у зв’язку зі смертю суб’єкта] буде відсунутий не на якийсь час, але на цілу вічність” (Шустер 2011: с. 95).

Сказати б інакше, з усіх можливих бажань ніхто не здатен здійснити тільки одне бажання – бажання заперечити смерть. Щоправда, за єдиним винятком, який стосується мистецтва взагалі та літератури зокрема.

Разом з тим бажання подолати смерть вочевидь корелює з бажанням жити, а останнє найяскравіше дається взнаки, передусім, через сексуальне бажання. Та якщо розглядати корелят бажання через ці онтологічні категорії, тобто через категорії „життя” і „смерті”, то тоді не буде викликати ані найменшого здивування твердження Ж. Лакана, який вважав, що бажання –

це єдиний момент, виходячи з якого, можна пояснити існування людей. Не як стада, а як людей, що володіють мовленням – мовленням, яке приносить у світ щось таке, що переважає чашу усього реального разом взятого (Лакан 2004: с. 52).

У цій же онтологічно-антропологічній площині надаються на розгляд і реляції між чоловіком і жінкою, тому що за окресленої філософської перспективи можна слідом за Д. Ольшанським ствердити, що

жінка сповнена чоловіком у всьому розмаїтті значень цього звороту: вона виконана ним і сповнена ним, наділена його повнотою і його проекцією; жінка – це зал для глядачів чоловічого бажання. [А до того ж] ця маскарадна теодицея стверджує, що як Бог створив іншого, так і чоловік створив іншу (Ольшанский 2007).

Щоправда, з огляду на зміст аналізованого роману, необхідно також уточнити, що цю диспозицію можна перевернути і навпаки, бо, на думку того ж таки російського філософа, „той, хто бажає, застосовує право Пігмаліона для того, щоб оживити свою ілюзію, але при цьому завжди виявляється нетерплячим Орфеєм, який витріщається на істину смерті” (Ольшанский 2007). А тому вже не має особливого значення, хто „застосовує право Пігмаліона” – чоловік чи жінка, бо на це, очевидно, здатен кожен із них (докл. про проблематику кореляту бажання див.: Штейнбук 2014: с. 81–95).

Тим більше що непогамоване бажання героїв „Сина тіні” може бути описане формулою Сократа, який вважав, що „безкінечна гонитва за здійсненням бажань є подібною до наповнення дірявої діжки решетом або [нагадує] життя такої пташки, яка водночас їсть і випорожнюється” (цит. за: Протопопова 2011: с. 80).

Отже, варто віддати належне Кловському, який у більш ніж радикальний спосіб поклав край цим, здавалося б, нескінченним пориванням бажань, тому що він не вбив Лізку, а скалічив її у спосіб, що цілком унеможливив, так би мовити, лібідозний вимір обопільних прагнень і вичерпав вітаїстичний потенціал персонажів та наративну енергію роману, якої після цієї події вистачило менше, ніж на три сторінки.

А відтак у романі Олеся Ульяненка „Син тіні” змальовано аж ніяк не „звіринець”, хай навіть і „людський”, і не парад садистичних збочень, тим більше „ідеологізованих” чи „естетизованих”, не кажучи вже про якийсь там „демонізм злочинних дій” – йдеться у цьому творі, натомість, якраз про людей, що до нестями бажають хоч якось відбутися, бажають бути принаймні „синами тіні”, бо вочевидь претендувати на статус тих, хто здатен на власну тінь, вони, либонь, неспроможні.

Так, звісно, для декого з них „ще продовжує сходити сонце. Як і для” нас. Але „тінь смерті невблаганно біжить” також і за нами, „накриваючи кожен сантиметр [нашого] існування, і [ми] втіка[ємо] від неї, як від любові” (Ульяненко 2006: с. 203).

А додати до цього залишається тільки те, з чого починався роман, себто з максим Екклезіаста, який „бачив усе, що діється під сонцем, і що ж?” – „усе марнота й гонитва за вітром”, бо й дійсно, „криве не може стати прямим. І того, що бракує, не можна полічити” (Еккл. 1: 14, 15).

Баран, Є. (2003). „Обруховий біль несправдженої любові”. *Кальміус*, № 1–2 (19–20), с. 113–116.

Лакан, Ж. (2004). Бажання, життя і смерть. *Ї*, № 33, с. 48–53.

Ольшанский, Д. (2007). Взгляд и желание в структуре женской сексуальности у Л. Н. Толстого и В. В. Набокова (Наблюдения психоаналитика). *Новый Берег*, № 15, с. 42–52. Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/bereg/2007/15/ol22.html>.

Протопопова, И. (2011). Философ и тирания желания: маркиз де Сад в зеркале Платона. *Новое литературное обозрение*, № 112, с. 78–92.

Пуніна, О. (2016). Самітний геній. Олесь Ульяненко: літературний портрет. Київ : Академвидав, 288 с.

- Тараненко, К. В. (2018). Комунікативний садизм як особливий тип вербальної агресії. *Молодий вчений*, № 2 (54), с. 213–215.
- Тендітна, Н. М. (2009). *Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка*. Автореферат дисертації кандидата наук. Кіровоградський державний педагогічний університет, 20 с.
- Ульяненко, О. (2011). *Без цензури: інтерв'ю*. Київ : Махаон-Україна, 376 с.
- Ульяненко, О. (2006). *Син тіні*. Тернопіль : Джура, 204 с.
- Фрезер, Дж. (1989). *Фольклор в Ветхом Заветі*. Москва : Политиздат, 682 с.
- Фромм, Э. (1990). Психологія і релігія. *Сумерки богів*. Москва : Политиздат, с. 143–221.
- Штейнбук, Ф. (2014). *Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 248 с.
- Штейнбук, Ф. (2013). *Українська література у контексті тілесно-міметичного методу*. Сімферополь : ВД „Аріал”, 392 с.
- Штейнбук, Ф. М. (2002). *Жанрове своеобразие и внутреннее единство „Конармии” И. Э. Бабеля*. Дисертація кандидата наук. Крымский государственный гуманитарный институт, 210 с.
- Штейнбук, Ф. М. (2007). *Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Київ : Педагогічна преса, 292 с.
- Штейнбук, Ф. М. (2009). *Тілесність – мімезис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів)*. Київ : Знання України, 215 с.
- Шустер, А. (2011). Двойная перспектива: Размышления о платоновском определении удовольствия. *Новое литературное обозрение*, № 112, с. 93–107.
- Ямпольский, М. (1996). *Демон и Лабиринт*. Москва : Новое литературное обозрение, 336 с.

АНТРОПОЛОГИЯ КОРРЕЛЯТА ЖЕЛАНІЯ В РОМАНЕ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКО „СЫН ТЕНИ”

Феликс Маратович Штейнбук

orcid.org/0000-0002-4852-815X

felixm@ua.fm

Доктор филологических наук, профессор
Кафедра русистики и восточноевропейских исследований
Университет Коменского в Братиславе
Šafárikovo námestie 6, 814 99 Bratislava, Slovensko

Аннотация. В этом году исполняется десять лет со дня смерти одного из наиболее талантливых и противоречивых современных украинских писателей – Олеся Ульяненко. Тем не менее его творчество и при жизни художника оказалось обделенным надлежащей профессиональной рецепцией постольку, поскольку из-за множества объективных и субъективных причин литературоведы и критики зачастую прибегали к использованию если не ошибочной, то по крайней мере малопродуктивной методологии. В этой связи цель данной статьи заключается в том, чтобы на примере одного из романов писателя „Сын тени” предложить альтернативный по отношению к традиционным образцам литературоведческой рефлексии вариант теоретико-литературного анализа, основанного на принципах телесно-миметичного метода рассмотрения художественных произведений. Благодаря указанному подходу был сделан вывод, в соответствии с которым смысл проанализированного романа определяется вовсе не морально-этическими ригоризмами, а таким антропологическим коррелятом, как коррелят желания, нацеленного, в частности, на преодоление смерти, а значит, на утверждение жизни, потому что именно реализация соответствующего коррелята, связанная с онтологическими категориями „жизнь” и „смерть”, в состоянии „объяснить существование людей. Не как стада, а как людей...” (Ж. Лакан). Более того, в этой же онтологическо-антропологической плоскости могут быть рассмотрены и реляции между мужчиной и женщиной. Таким образом, в романе Олеся Ульяненко „Сын тени” изображён отнюдь не „зверинец”, пусть даже и „человеческий”, и не парад садистических девиаций, к тому же „идеологизированных” или „эстетизованных”, не говоря уже о каком бы то ни было „демонизме преступных действий” – речь в этом произведении идёт как раз о людях. О людях, которые просто до остервенения движимы желанием хоть как-то состояться, движимы желанием быть по крайней мере „сыновьями тени”, ибо претендовать на статус тех, кто может рассчитывать на собственную тень, они, по всей вероятности, не способны.

Ключевые слова: Олесь Ульяненко; антропологія; телесно-миметический метод; жизнь; смерть; коррелят желания.

ANTHROPOLOGY OF DESIRE CORRELATE IN OLES ULIANENKO’S NOVEL “SYN TINİ”

Feliks Shteinbuk

orcid.org/0000-0002-4852-815X

felixm@ua.fm

Department of Russian and East European Studies

Comenius University in Bratislava

Šafárikovo námestie 6, 814 99, Bratislava, Slovensko

Abstract. Oles Ulianenko, one of the most talented and controversial modern Ukrainian writers, has been dead for ten years. However, during his life O. Ulianenko's works were not given any appropriate professional interpretation as the literary scholars and critics applied either the wrong or inefficient method because of the numerous objective or, very often, subjective reasons. The goal of this article is to suggest an alternative variant, in comparison to the traditional literary ones, of theoretical literary analysis which is grounded on the principles of the corporal-mimetic method to interpret fiction, and which is an example of literary analysis of the writer's novel "Syn Tini" (The Shadow Son). Consequently, the conclusion has been drawn that the meaning of the analyzed novel is not determined by moral-ethical rigorism but by an anthropological correlate of desire aimed to overcome death, hence, to accept life because the exact realization of the corresponding correlate connected with ontological categories "life" and "death" can "explain people's existence. Not as a flock, but human beings..." (J. Lucan). Moreover, relations between a man and a woman can be considered in the same ontological-anthropological plane. Thus, Oles Ulianenko's novel "Syn Tini" does not depict a "zoo", albeit "human" one, not a parade of sadistic deviations which are "idiologized" or "aestheticized", not to speak about "demonism of criminal actions" of any kind – it depicts exactly people. People who are madly driven by their desire to become someone in life, to be at least "shadow son", since they are obviously not able to claim the status of those who can count on having their own shadow.

Keywords: Oles Ulianenko; anthropology; corporal-mimetic method; life; death; correlate of desire.

References

- Baran, Y. (2003). "Obrukhovyi bil' nespravdzhenoï liubovi" ["The pain of unrequited love"]. *Kal'miuis*, no. 1–2 (19–20), pp. 113–116. (in Ukrainian).
- Lacan, J. (2004). Bazhannia, zhyttia i smert' [Desire, life and death]. *Ī*, no. 33, pp. 48–53. (in Ukrainian).
- Olshansky, D. (2007). Vzgliad i zhelanie v strukture zhenskoi seksual'nosti u L. N. Tolstogo i V. V. Nabokova (Nabliudeniia psikhoanalitika) [Look and desire in the structure of female sexuality in the works by L. Tolstoy and V. Nabokov (Observations of a Psychoanalyst)]. *Novyi Bereg*, no. 15, pp. 42–52. (in Russian).
- Protopopova, I. (2011). Filosof i tiraniia zhelaniia: markiz de Sad v zerkale Platona [Philosopher and the tyranny of desire: Marquis de Sade in Plato's mirror]. *Novoe literaturnoe obozrenie*, no. 112, pp. 78–92. (in Russian).
- Punina, O. (2016). *Samitnyi henii. Oles' Ul'ianenko: literaturnyi portret* [A solitary genius. Oles Ulianenko: a literary portrait]. Kyiv : Akademydav, 288 p. (in Ukrainian).

- Taranenko, K. V. (2018). Komunikatyvnyi sadyzm iak osoblyvyi typ verbal'noi ahresii [Communicative Sadism as a Special Type of Verbal Aggression]. *Molodyi vchenyi*, no. 2 (54), pp. 213–215. (in Ukrainian).
- Tenditna, N. M. (2009). *Estetyka smerti u prozi Ie. Pashkovs'koho ta O. Ul'ianenka* [Aesthetics of the death in the prose of Y. Pashkovsky and O. Uliianenko]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, 20 p. (in Ukrainian).
- Uliianenko, O. (2011). *Bez tsenzury: interviu* [Uncensored: interview]. Kyiv : Makhaon-Ukraïna, 376 p. (in Ukrainian).
- Uliianenko, O. (2006). *Syn tini* [The Shadow Son]. Ternopil : Dzhura, 204 p. (in Ukrainian).
- Frazer, J. (1989). *Fol'klor v Vetkhom Zavete* [Folklore in the Old Testament]. Moscow : Politizdat, 682 p. (in Russian).
- Fromm, E. (1990). *Psikhoanaliz i religiiia* [Psychoanalyse and Religion]. *Sumerki bogov*. Moscow : Politizdat, pp. 143–221. (in Russian).
- Shteinbuk, F. (2014). *Konverhentsiia tilesnykh mikrotoposiv u suchasniï svitovii literaturi* [Convergence of corporeal microtopes in modern world literature]. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 248 p. (in Ukrainian).
- Shteinbuk, F. (2013). *Ukraïns'ka literatura u konteksti tilesno-mimetychnoho metodu* [Ukrainian literature in the context of the corporeal-mimetic method]. Simferopol : VD “Arial”, 392 p. (in Ukrainian).
- Shteinbuk, F. M. (2002). *Zhanrovoe svoeobrazie i vnutrennee edinstvo “Konarmii” I. E. Babelia* [Genre peculiarity and integral unity “Mounted Army” by I. E. Babel]. Candidate's thesis. Crimean University for the Humanities, 210 p. (in Russian).
- Shteinbuk, F. M. (2007). *Zasady tilesnogo mimetyzmu u tekstovykh stratehiiakh postmodernists'koï literatury kintsia XX – pochatku XXI stolittia* [The principles of corporeal mimesis in textual strategies of postmodern literature of the late XX – early XXI century]. Kyiv : Pedahohichna presa, 292 p. (in Ukrainian).
- Shteinbuk, F. M. (2009). *Tilesnist' – mimezys – analiz (Tilesno-mimetychnyi metod analizu khudozhnikh tvoriv)* [Corporeality – mimesis – analysis (corporeal-mimetic method of analysis of literary works)]. Kyiv : Znannia Ukraïny, 215 p. (in Ukrainian).
- Schuster, A. (2011). *Dvoinaia perspektiva: Razmyshleniia o platonovskom opredelenii udovol'stviia* [The Double Perspective. Reflections on Plato's Definition of Pleasure]. *Novoe literaturnoe obozrenie*, no. 112, pp. 93–107. (in Russian).
- Iampolski, M. (1996). *Demon i Labirint* [Daemon and Labyrinth]. Moscow : Novoe literaturnoe obozrenie, 336 p. (in Russian).

Suggested citation

Shteinbuk, F. (2020). Antropolohiia koreliatu bazhannia v romani Olesia Ul'ianenka "Syn tini" [Anthropology of Desire Correlate in Oles Ulianenko's Novel "Syn Tini"]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 101, pp. 55–73. (in Ukrainian).
<https://doi.org/10.31861/pytlit2020.102.055>

Стаття надійшла до редакції 20.04.2020 р.

Стаття прийнята до друку 19.09.2020 р.